

فصل‌نامه بین‌المللی علمی - تخصصی مطالعات زبان فارسی (شفای دل سابق)

سال هفتم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۴۰۳ (صص ۲۲-۴۱)

مقاله پژوهشی

Doi:10.22034/JMZF.2025.506928.1224

بررسی تطبیقی حماسی ترانه رلان و یادگار زیربان

فراست دژداه، نسرین قربانی^۲

چکیده

ادبیات حماسی یکی از بهترین ژانرهای ادبی برای شناخت فرهنگ و ارزش‌های ملت‌ها است. حماسه همواره بازتابی از ارزش‌های وطنی و اخلاقی بوده است. یکی از قدیمی‌ترین حماسه‌ها در ادب فارسی، یادگار زیربان است و در فرانسه نیز ترانه رلان از آثار ادبی مشهور می‌باشد که این دو اثر از نظر محتوا شباهت‌های بسیاری به هم دارند. ما در این پژوهش دو اثر ترانه رلان و یادگار زیربان را با توجه به ویژگی‌های بلاغی قابل توجه مورد بررسی قرار دادیم و در ابتدا به این نکته پرداختیم که هر دو اثر، به دنبال ارزش‌های مشترک میان تمام اقوام و ملل هستند و قهرمانان خود را در پی هدفی که دارند فدا می‌کنند. از نظر بلاغی، یادگار زیربان از غنای ادبی و بلاغی بیشتری نسبت به ترانه رلان برخوردار است. این اثر از نظر دستور زبان فارسی و کلمات و عباراتی که در آن آمده است، کهن‌گرایی دارد و از زبان نوشتار امروزی دور افتاده است. در ترانه رلان که ترجمه‌ای به زبان فارسی امروز است تلاش شده است که کهن‌گرایی صورت بگیرد؛ اما با این وجود از دستور زبان و بلاغت معتدل و امروزی خارج نشده است. در هر دو اثر تقدیرگرایی و اعتقاد به دین و دعا بسامد بسیار بالایی دارد.

واژه‌های کلیدی: یادگار زیربان، ترانه رلان، بلاغی، حماسه.

^۱ - دانش‌آموخته دکتری تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران (نویسنده مسئول).

f.dezhdah97@gmail.com

^۲ - دانش‌آموخته دکتری تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.

Nasrin.ghorbani@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۳

۱. مقدمه

ترانه‌ها و اشعار حماسی، از مهم‌ترین منابع ادبی هر فرهنگ به شمار می‌روند که نه تنها بازتاب‌دهنده تاریخ و فرهنگ آن جامعه هستند، بلکه احساسات و آرمان‌های انسانی را نیز به تصویر می‌کشند. ترانه رلان و یادگار زیریران دو اثر حماسی و مربوط به دو فرهنگ متفاوت هستند. این دو اثر نمادین در بستر تاریخی و فرهنگی خود، داستان‌هایی از شجاعت، فداکاری و قهرمانی را روایت می‌کنند که هر دو به زبان فارسی ترجمه شده‌اند و وجود همین ترجمه باعث شد تا ما آن را از نظر دستوری و بیانی مورد بررسی قرار دهیم.

مضامین مشترک هر دو اثر، شخصیت قهرمانان آن است. زیریر در یادگار زیریران و رلان در ترانه رلان قهرمانان اصلی داستان هستند که با فداکاری جان خود و همراهانشان را برای اندیشه دینی و ملی خود فدا کردند. در این پژوهش ما هر دو اثر را از نظر کاربرد واژگان ویژه دستوری و بلاغی در دو بخش بررسی کرده‌ایم. در بخش اول به مضامین و محتوای اثر که شامل واژگانی است که برای یک مفهوم به کار رفته است و بسامد بالایی داشته، پرداخته‌ایم و در بخش دوم اثر را از نظر دستوری و بلاغی بررسی کرده‌ایم. ترانه رلان متنی شفاهی است که به مرور زمان داستان‌ها و شاخ و برگ‌هایی پیدا کرده است؛ اما یادگار زیریران که متنی رسمی و مکتوب است هیچ الحاقات و اضافاتی ندارد. این در حالی است که در یادگار زیریران تنها با یک مفهوم روبرو هستیم.

۱-۱. بیان مسئله و سؤالات تحقیق

از آنجاکه تاکنون پژوهش‌های نسبتاً کمی درباره این دو اثر حماسی صورت گرفته است، برآن شدیم تا در این پژوهش با بررسی واژگان و بلاغت دستوری آثار، به

تفاوت‌ها و شباهت‌های آنها پردازیم. تفاوت اصلی این دو اثر در ملیت آن‌هاست. ترانهٔ رلان مربوط به ادبیات فرانسه و یادگار زیریران یکی از آثار حماسی مربوط به پیش از اسلام است. از دورهٔ پیش از اسلام دو اثر حماسی مهم به جا مانده است که یکی از آن‌ها یادگار زیریران است و دیگری کارنامهٔ اردشیر بابکان که ما به دلیل اینکه یادگار زیریران محتوای دینی نزدیک‌تری به ترانهٔ رلان داشته است، آن را انتخاب کردیم. همین عامل باعث شد تا به واژگان و دستور زبان آن‌ها توجه کنیم. در نتیجه به بررسی واژگانی و بلاغی آن‌ها می‌پردازیم تا به مهم‌ترین سؤالاتی که در این پژوهش مطرح است، پاسخ دهیم. این سؤالات عبارتند از:

۱- در هر حماسه بیشترین واژگان بکار رفته، حول محور چه مفاهیمی است؟

۲- ویژگی‌های بلاغی هر دو اثر چیست؟

۳- از مقایسهٔ تطبیقی این دو اثر از منظر بلاغی به چه نتایجی دست پیدا می‌کنیم؟

۱-۲. اهداف و ضرورت تحقیق

حماسه‌های ملی یکی از مهم‌ترین ژانرهای ادبی هر ملت است. برای اینکه به شناخت و اهمیت محتوایی حماسه پی ببریم باید به ساخت و چینش آن توجه کنیم. نویسندهٔ این آثار از کلمات و واژگانی استفاده می‌کند که برای ما به عنوان پژوهشگران ادبیات اهمیت زیادی دارد؛ با بررسی این آثار علاوه بر پی بردن به اندیشه‌های دینی و مذهبی که جوهره و اساس این حماسه‌هاست، بلاغت و هنرنمایی آنان را هم درک می‌کنیم. اهداف این تحقیق عبارتند از:

۱- بیشترین مفاهیمی که در داستان‌ها به آن توجه شده است و بسامد بالایی از

متن را به خود اختصاص داده است را مشخص نماییم.

۲- واژگان و عباراتی که برای نشان دادن مسئله دین و باورهای اعتقادی به کار

رفته است را تعیین و دسته‌بندی کنیم.

۳-ویژگی‌های بلاغی ترانه رلان و یادگار زیران را احصاء نموده و آن‌ها را با هم مقایسه نماییم تا به تفاوت‌های بلاغی آنان برسیم.

۱-۲. پیشینه تحقیق

براساس بررسی‌های انجام شده، هیچ پژوهش مستقلی که به بررسی بلاغی ترانه رلان پرداخته باشد، وجود ندارد؛ اما پژوهش‌های فراوانی در مورد منظومه یادگار زیران صورت گرفته است که گرچه هیچ‌کدام از این پژوهش‌ها به موضوع مورد بحث ما مربوط نیست و به جنبه‌های دیگر این اثر پرداخته‌اند؛ اما به چند مقاله اشاره‌ای می‌کنیم:

«نقد زیباشناختی تعزیه پیش از اسلام، براساس ادبیات پهلوی از کتاب یادگار زیران؛ در جهت پایه‌ریزی امر هنر» از رهام امیرپور امرائی می‌باشد که در سال ۱۴۰۲ در نشریه پژوهش در هنر و علوم انسانی، دوره ۸، شماره ۶۱ به چاپ رسیده است. این پژوهش با بررسی تعزیه پیش از اسلام براساس ادبیات پهلوی، به ارائه یک رویکرد نو در تحلیل این هنر می‌پردازد و با بهره‌گیری از مفاهیم فمینیسم و نوفرمالیسم، به بررسی تعزیه به‌عنوان یک تئاتر و هنر درمانی روی آورده است. در نهایت هدف نهایی ایجاد زمینه برای پایه‌ریزی هنر را قهرمان درمانی می‌داند که می‌تواند در حل مشکلات روانی و ایجاد تعادل در انسان‌ها، نقش مهمی را ایفا کند.

«یادگار زیران، یادگاری حماسی از نبرد یزدگرد دوم با خیونی‌ها(۴۳۹-۴۵۷م)»، از حمیدرضا پاشازانوس است که در نشریه پژوهش‌های علوم تاریخی، دوره ۱۴ و در سال ۱۴۰۱ چاپ شده است. این مقاله با بررسی یادگار زیران به این نتیجه رسیده است که متن کتاب جزئیاتی از ساختار سیاسی منقول درباره هجوم خیونی‌ها در زمان یزدگرد دوم با زبانی اساطیری در خود حفظ کرده است.

«بررسی تحلیلی یادگار زیربان از جنبه تعزیه شناختی» نوشته فرشته صادقی و ابوالقاسم دادور می‌باشد که در سال ۱۳۹۹ در نشریه ادبیات حماسی در دوره ۶ چاپ شده است. این مقاله به بررسی عناصر و روایات نمایشی در به تصویر کشیدن رشادت‌های ایرانیان در مواجهه با عناصر خارجی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که یادگار زیربان یکی از قدیمی‌ترین گونه‌های حماسی از نوع مذهبی است که احتمالاً منشأ تعزیه‌های امروزی می‌باشد.

۲. بحث و یافته‌های تحقیق

۲-۱. معرفی و خلاصه ترانه رلان

نویسنده سرود رلان (شانسون دو رولان) the song of Roland- Chanson de Ronald به‌درستی مشخص نیست و می‌تواند فردی به نام تورولدوس، که در پایان نسخه آکسفورد نام او آورده شده است، نویسنده این اثر باشد؛ اما احتمال می‌رود که تورولدوس تنها کاتب آن باشد نه مؤلف. به نظر می‌رسد که مؤلف اثر در سال‌های ۱۱۰۰-۱۰۹۸ میلادی می‌زیسته است.

ترانه رلان، کهن‌ترین و بهترین حماسه فرانسوی با ۴۰۰۲ بیت هجایی و هم‌صدا است که به تعریف افسانه‌ای دیرینه پرداخته و منابع آن را از واقعه‌ای تاریخی و بسیار مشهور از تاریخ سلطنت شارلمانی گرفته است (ترانه رلان، ۱۳۸۳: ۷۸).

شارلمانی، پادشاه مسیحی فرانسه است که هفت سال در اسپانیا مشغول جنگ دینی بود. او در آن هفت سال، همه شهرها به‌جز شهر ساراگساکه شاهی (کافر) به‌نام مارسیل که بر آن حکومت می‌کند را تسخیر می‌کند. مارسیل، با پیشنهادهایی صلح-جویانه، شارلمانی را به خروج از کشورش، ترغیب می‌کند و شارلمانی هم برای مشورت در این مورد شورای هزار نفری از فرانسوی‌ها تشکیل می‌دهد. رلان در آن شورا پدر خوانده خود گلنن را به‌عنوان سفیر پیشنهاد می‌دهد. گلنن با اکراه قبول می‌کند.

گلنن به دلیل دلآوری و محبوبیت رلان از او نفرت دارد. گلنن و مارسیل با هم نقشه می‌کشند تا رلان را در جنگ از میان بردارند. پادشاه کشور را ترک می‌کند. رلان به همراه دوازده شوالیه و بیست هزار سرباز برای مقابله با ساراگسا باقی می‌ماند. بعد از شروع جنگ، رلان و همراهانش که بسیار دلاورانه جنگیده بودند، دیگر توان مقابله با سربازان ساراگسا را ندارند و در لحظات پایانی زندگی‌شان با نواختن نفیر، شارل و سربازان فرانسوی را به دادخواهی می‌خوانند. شارل و سربازانش به سوی میدان جنگ برمی‌گردند و در جنگ پیروز می‌شوند. شارل، مارسیل را می‌کشد؛ ملکه‌اش را به فرانسه می‌فرستد تا به آیین مسیحیت درآید و گلنن را که به رلان خیانت کرده بود، به شکلی فجیع مجازات می‌کند.

۲-۲. معرفی و خلاصه یادگار زیریران

یادگار زیریران یا ایاتکار زیریران، رساله حماسی و مذهبی کوتاهی است که اصل آن به زبان پارتی و ظاهراً نثر آن با شعر همراه بوده است. این منظومه، قدیمی‌ترین داستان پهلوی است که از سال ۵۰۰ میلادی برای ما باقی مانده و متن آن دارای ۱۱۴ بند اصلی و هفت بند پایانی می‌باشد.

در متن‌های پیش از اسلام، درباره نقش ارتشتاران و وظایف جنگجویان نکات متعددی آمده است. «وظیفه ارتشتاران دشمن زدن و شهر و بوم خویش را ایمن و آسوده داشتن است و مهم‌ترین وظیفه جنگاوران، نگرهبانی از کشور در برابر همه تهاجم‌ها بود» (تفضلی، ۱۳۸۷: ۹ و بهار، ۱۳۱۴: ۱۱۵). پس از اینکه گشتاسپ و خاندان او به آیین مزدآپرستی درآمدند، ارجاسپ، شاه خیون‌ها، نامه‌ای به گشتاسپ می‌نویسد و از او می‌خواهد که یا دست از دین نو بردارد یا آماده جنگ شود. گشتاسپ برای پاسخ به ارجاسپ مردد می‌شود. زیریر برادر ارجاسپ پاسخ نامه را بی‌باکانه می‌دهد؛ با

ارجاسپ قرار جنگ می‌گذارد و سپهسالاری ایران را برعهده می‌گیرد. پیش از آغاز جنگ جاماسب که به پیش‌گویی‌های دقیق و درست معروف است پیرویشان را با مرگ زیریر و سایر شاهزادگان پیش‌بینی می‌کند. با آغاز جنگ و کشته شدن زیریر، کسی جرأت نبرد تن‌به‌تن با ویدرفش جادو، کشنده زیریر را ندارد. بستور پسر زیریر که خردسال است؛ برای انتقام از خون پدرش وارد میدان می‌شود. گشتاسب به پیروی از اندرز جاماسب بر بستور آفرین می‌خواند و در نهایت به پیروزی دست پیدا می‌کند(عنصری، ۱۳۶۴: ۲۲-۳۷)، (راشد محصل، ۱۳۶۷: ۴۵۶-۵۰۰).

۲-۳. شباهت‌ها و تفاوت‌های ترانه رلان و یادگار زیربان

در این دو اثر، مشترکاتی وجود دارد که نشان‌دهنده ارزش‌های انسانی و فرهنگی جوامع خود است. اولین ویژگی قابل توجه، شجاعت و فداکاری شخصیت‌های اصلی داستان است. زیریر و رلان هر دو برای حفظ وطن، شرافت انسانی و ارزش‌های اخلاقی و ملی جان خود را فدا کردند؛ اما یک تفاوت کوچک بین وفاداری و فداکاری رلان و زیریر دیده می‌شود. به نظر می‌رسد رلان به پادشاه خویش شارل، بیشتر وفادار است؛ درحالی‌که زیریر به وطن، دین و آزادی و غرور ایرانی در برابر بیگانگان اهمیت بیشتری می‌دهد. شاید دلیل این موضوع این است که در ادبیات ایرانی ارزش وطن و کشور از پادشاه بیشتر است. در ادبیات فرانسه، رلان یک نجیب‌زاده است و به همان اندازه که به کشورش وفادار است به پادشاه هم هست. شاه شارل را صاحب و سرور خود می‌داند. دومین مورد مشترک، نقش مرگ در القای مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی در هر دو داستان است. در واقع مرگ رلان و زیریر باعث زنده نگه داشتن ارزش‌های اخلاقی شده است. «درباره زبان و سبک کتاب -ترانه رلان- نیز به سهم خود، به محافظت از این عظمت و بزرگی و این حالت ترحم‌گرایی شرافتمندانه که مدنظر شاعران بوده است، همت می‌گمارد. گاه برخی از افراد به ترانه رلان حمله آورده‌اند. گفته‌اند که این اثر،

ماهیتی خشن و عاری از هر نوع انعطاف‌پذیری دارد، به‌گونه‌ای که جملات همه ساده و بدون تنوع، و حالتی کوتاه دارند» (ترانه رلان، ۱۳۸۳: ۳۱). اولین بار نولدکه، موضوع منظوم یا منثور بودن یادگار زریران را مطرح کرد. او پس از ذکر این نکته که بیان واقعی و زنده الفاظ پهلوی از پس خط نارسای آن بر ما شناخته نیست، می‌گوید که در این مورد نمی‌توان نظری قطعی داد. بعد با اشاره به ناهمسانی اجزای جملات، از نظر کوتاهی و بلندی، احتمال می‌دهد که این متن منثور بوده و ایرانیان، در گذشته-های دور تنها روایات حماسی منثور داشتند (خالقی‌مطلق، ۱۳۹۹: ۵۵ و نولدکه، ۱۳۶۴: ۷۸۰ و ماهیار نوایی، ۱۳۷۴: ۸-۹).

این دو اثر با هم تفاوت‌هایی نیز دارند که نخستین تفاوت، زمینه تاریخی آن‌هاست. منشأ ترانه رلان، داستان‌هایی از تاریخ اروپا و جنگ‌های کارولنژی است، درحالی‌که منبع یادگار زریران، تاریخ ایران باستان است. تفاوت دیگر این دو اثر ساختار ادبی متفاوت آن‌هاست. ترانه رلان با نظم و وزن خاصی نوشته شده است درحالی‌که یادگار زریران بیشتر به صورت نثر حماسی نوشته شده است. از آنجاکه کتابی که ما از ترانه رلان در دست داریم و این پژوهش را براساس آن تهیه کرده‌ایم؛ ترجمه‌ای از متن فرانسه است، باعث کمتر شدن زیبایی‌های ادبی آن در مقایسه با یادگار زریران، که متنی به زبان فارسی می‌باشد، گردیده است.

۲-۴. مضامین و محتوای داستان‌ها

۲-۴-۱. مضامین ترانه رلان

هر مفهوم و محتوایی برای آنکه خود را متجلی کند، نیازمند واژگانی است که در خدمت زبان متن است، این زبان با لغات و ترکیباتی که نویسنده انتخاب می‌کند، باعث ایجاد سبک می‌شود. «یکی از مواردی که باعث برجستگی سبکی در یک اثر

ادبی می‌شود، ویژگی‌های زبانی آن اثر است» (قربانی، ۱۴۰۳: ۹۲-۱۱۵). این کتاب که متنی وطنی و سرشار از مفاهیم و احساسات عمیق انسانی دارد و برای حفظ ارزش‌های انسانی است؛ سبک حماسی به وجود آورده است. «سبک هر متنی برآمده از ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری صاحب اثر است» (مجتبایی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۵۰). منظور از عوامل سبک‌ساز، واژگانی است که برای بیان مضامین حماسه دینی و وطنی خود (سبک حماسی) به کار برده‌اند:

واژگان و مفاهیم مربوط به دلاوری و شجاعت سربازان و اهمیت وطن: «ای نجبای گران‌پایه، بشنوید که به راستی چه سیه‌روزی بزرگی گریبان‌گیرمان گشته است» (ترانه رلان، ۱۳۸۳: ۳۹). «ای شما مردان خردمند، اندرزا و پیشنهاداتی به من دهید و مرا از مرگ و سرافکندگی و بی‌آبرویی نجات بخشید» (همان: ۳۹).

واژگان و مفاهیم دینی: «دستکش دست راست خود را به سوی آسمان و به محضر پاک و مقدس خدای متعال، پیشکش می‌کند» (همان: ۱۱). جنگی که در داستان رلان شروع شده است؛ برای گرویدن اسپانیایی‌ها به مسیحیت بوده است؛ به همین علت واژگان دینی و دعاهای سحشوران هنگام تنگناهای جنگ قابل توجه است. «باشد خداوند متعال، به شما رحم کند و بهشت را نصیب همه شما گرداند و شما را در میان بستری از گل‌های بهشتی و مقدس بخواباند» (همان: ۱۱۸).

واژگان و مفاهیمی که به تقدیرگرایی اشاره دارد: اعتقاد به پیشگویی و سحر و جادو که هر کدام به نوعی با تقدیرگرایی در ارتباط هستند. «اسقف، سیگلرل آن مرد ساحر را که پیش‌تر نیز در دوزخ حضور یافته بود، به هلاکت می‌رساند: ظاهراً ژوپیتز با کمک طلسمی، او را بدانجا برده بود. تورپن فریاد می‌زند مقدور بود مرگ او به دست ما صورت گیرد. رلان می‌گوید ای سیه بخت مغلوب گشت. برادر الیویه این است ضرباتی که مرا خوش می‌آید» (همان: ۹۹).

۲-۴-۲. مضامین یادگار زیریران

واژگان و مفاهیم مربوط به دین: «شنیدم که شما خدایگان این دین ویژه مزدیسنايي را از اورمزد پذیرفتید، اگر از آن بازنايستيد آن‌گاه، از آن بر ما زبان و دشواری گران می‌تواند باشد» (یادگار زیریران، ۱۳۹۲: ۱۶).

تقدیرگرایی و اعتقاد به جادو و پیشگویی: جاماسب پیشگویی است که آینده جنگ را پیش‌بینی می‌کند. «پس گوید جاماسب بیدخش که آن به که از مادر نزادمی، یا چون زادمی مردمی... فردا روز که کوبند پهلوان به پهلوان و گرز به گرز... درمیان خيوان خداوندگار خود را خواهند و نیابند، تباهی کند و کشد» (همان: ۲۶).

۲-۵. ویژگی‌های بلاغی داستان‌ها

۲-۵-۱. ویژگی‌های بلاغی ترانه رلان

تشبیه و اضافات تشبیهی: «بدین ترتیب، گل سرسبد ارتش فرانسه و بهترین سربازان و دلاوران فرانسوی را از پای درآوردند» (ترانه رلان، ۱۳۸۳: ۹).

اغراق یا مبالغه: اغراق عموماً باعث خیال‌انگیز شدن شعر و نثر می‌شود. «شاید مهم‌ترین عاملی که تأثیر جادویی به سخن می‌بخشد، بزرگ‌نمایی است؛ یعنی چیزی را بزرگتر از آنچه هست نشان دادن برای قدرت‌تأثیر بخشیدن به کلام» (همای، ۱۳۸۹: ۱۷۱). انواع مبالغه همچون اغراق و غلو یکی از مشخصات سبک حماسی است. «شارل، شهریار و امپراتور عظیم‌الشان ما، هفت سال کامل در سرزمین اسپانیا ماند: او تا کنار دریا، سرزمین علیا را به تصرف خویش در آورده است» (همان: ۳۸). «هیچ قلعه استحکاماتی نیست که یارای مقاومت در برابر او را داشته باشد. هیچ حصار و شهری برجای باقی نمانده است تا از پای درآید و تسلیم شود» (همان).

توصیف: این توصیفات، توصیف جنگ‌ها و شخصیت داستان‌ها هستند. توصیفات که با دقت فراوان، جزئیات جنگ، پوشش جنگجوها، اسب و حتی سلاح‌ها را به خوبی شرح می‌دهند «آن شوالیه دلاور، نیزه به دست پیش می‌رود، درحالی که سر آن را به سوی آسمان نگاه داشته و بر نوک آن، درفشی سپید رنگ بسته است که با ملایمت به اهتزاز در می‌آید. حاشیه درفش، بر روی دست‌هایش فرو می‌افتد؛ رلان اندامی بسیار شریف و چهره‌ای روشن و خندان دارد. یار و همدمش الیویه نیز وی را دنبال می‌کند و همه سربازان فرانسوی، رلان را به عنوان حامی و محافظ خود درود می‌گویند و بدو ادای احترام می‌کنند» (همان: ۹۱). توصیف نبرد و صحنه‌های آن نیز در این اثر بسیار زیاد است. «نبرد؛ ماهیتی خارق‌العاده و عمومی پیدا کرده است؛ کنت رلان پیوسته مشغول رزمیدن و پیکار با دشمن است؛ تا آنجا که چوب نیزه‌اش پایداری می‌کند، با کمک آن دشمنان خود ضربه می‌زند؛ اما سرانجام پس از پانزده ضربه، نیزه از کار می‌افتد و می‌شکند. او مهمیز بر پهلوی اسب خود می‌زند، و برای ضربه زدن به سمت شرنوبل به پیش می‌تازد» (همان: ۹۵).

تشخیص: در این قسمت همه جاندارپنداری‌ها را تشخیص گرفته‌ایم. «شمشیر خوب و شایسته خود را برهنه می‌سازد» (همان: ۹۵). «کنت رلان در میدان نبرد به هر سو می‌تازد و دوراندال برنده را که خوب می‌برد و نیکو قطع می‌کند در دست دارد، او سارازن‌های بی‌شماری را قتل عام می‌کند» (همان: ۹۶).

کلمات محترمانه: «ارباب و ولی نعمتم شارل» (همان: ۱۲۰). «سرور گرانقدر، هم‌رزم عزیزم» (همان: ۱۰۸). «اینک باید دل بر سرزمین عزیز فرانسه سوزاند، فرانسه زیبایمان که اینک، محروم از حضور این نجبای شایسته بر جای خواهد ماند. آه ای شهریار ای دوست گرانقدر» (همان: ۱۰۹).

کهن‌گرایی: «یکی از روش‌های رایج در شعر فارسی برای شخصیت‌بخشی به زبان، ترکیب‌سازی است» (رحیمی و کوشش‌شبیستری، ۱۴۰۳: ۹۶-۱۲۱). در این اثر، کهن‌گرایی در

ترکیب‌سازی، به کار بردن جملات و کلمات دیده می‌شود. «آن هنگام رلان در جهت احترام نهادن و افتخار بخشیدن به چهره پدرخوانده‌اش، تصمیم می‌گیرد بدون هیچ کج‌اندیشی یا شرارت، کنت گلنن را برای این کار معرفی کند... گلنن... تصمیم می‌گیرد از رلان، انتقامی سختی ستاند... در شرف آن است که شوالیه فرانسوی را به هلاکت رساند» (همان: ۹).

صفت‌های عددی: استفاده از اعداد در این اثر بسامد قابل توجهی دارد. «گروگان-هایی در اختیار خواهید داشت. ده، پانزده یا بیست تن» (همان: ۴۶). «او آن ده پیک را در آن خیمه جای می‌دهد» (همان). «پانزده هزار نجیب‌زاده در آن مکان حضور دارند» (همان: ۴۴).

۲-۵-۲ ویژگی‌های بلاغی یادگار زیران

صفت: صفت‌هایی که برای جنگجویان هردو کشور آمده است بیشتر با ترکیب مضاف و مضاف‌الیه همراه است. این صفت‌ها را می‌توان جزو وابسته‌های پسین گروه اسمی دانست. «این وابسته‌ها امروزه عبارتند از: بیشتر صفات بیانی، صفات عدد تربیتی، مضاف‌الیه‌های پسین که چنین گروه‌هایی از مضاف و مضاف‌الیه به وجود می‌آید یعنی از دو اسم که یکی از آن‌ها به وسیله کسره وابسته دیگری می‌شود» (فرشیدورد، ۱۳۸۸: ۳۳۸). این اسامی بیشتر شبیه به القابی هستند که با آن شناخته و مشهور شده‌اند. «از سوی ایشان بیدرفش جادوگر و نامخواست هزار با دو بیور سپاه گزیده به پیام‌آوری به ایران شهر آمد» (یادگار زیران، ۱۳۹۲: ۱۵). «ابراهیم دبیران مهست بر پای ایستاد» (همان: ۱۶). «سپس آن تهم سپاهند نیو، زریر، چون دید که گشتاسب اندیشناک شد» (همان: ۱۷).

تعبیرات کنایی: لذت و ارزش هنری کنایه در آن است که خواننده در آفرینش متن شرکت می‌کند و با تلاشی ذهنی به معنای نهفته سخن پی می‌برد، به همین دلیل کنایه بلیغ‌تر از تشبیه و انواع مجاز است. «در کنایه به دلیل وجود قرینه ظاهری، اراده معنی حقیقی نیز خالی از اشکال است؛ اما تا این معنی حقیقی اشاره‌ای به معنی مجازی نداشته باشد، نمی‌توان آن را کنایه شمرد» (پورنامداریان، ۱۳۶۷: ۱۹).

«پس بر شما بررسییم و خویید خوریم و خشک سوزانیم» (یادگار زیربان، ۱۳۹۲: ۱۶).
خویید به معنای بوته گندم و جو است و در اینجا به عنوان نوعی تهدید به کار رفته است. یعنی اگر به آیین ما در نیاید ترو خشک‌تان را باهم می‌سوزانم، یا اینکه تر را می‌خوریم و خشک‌تان را می‌سوزانیم، به بیان دیگر هرچه دارید را تصاحب می‌کنیم. «سپاه ایران شهر چنان بایستد که بانگ‌شان به آسمان شود و آوای پایشان به دوزخ» (همان: ۲۱). این هم نوعی نفرین کنایی است که صدای فرد به آسمان می‌رسد و حتی صدای گام‌هایشان در جهنم شنیده می‌شود «آن فرشادورد پسر ترا، که چون زاده شد نیم نیزه مردی بود» (همان: ۲۶). کنایه از اینکه از نوزادان عادی بلندتر و بزرگتر بوده است.

صفت‌های عددی: این اثر هم مانند ترانه رلان، از صفت‌های عددی بهره جسته است. برخلاف ترانه رلان، در این اثر اعداد بسیار طبیعی به کار رفته‌اند گویی که یک گزارش ساده از عداوت و وسایل جنگی ارائه شده است. «پس زنند سیصد میخ آهنین که به آن بندگان سیصد رسن که بر هر رسنی سیصد درای زرین آویزان بود» (همان: ۲۲).

کنایات عامیانه: تفاوت این کنایات این است که عامیانه و به زبان مردم نزدیکتر است و حتی در زمان حال نیز از آن‌ها استفاده می‌شود. «خان و مان زیر و سپاهبندی ایران را به او دهم» (همان: ۳۲).

مراعات نظیر: «آن است که در سخن اموری را بیاورند که در معنی با یکدیگر متناسب باشند، خواه تناسب آن‌ها از جهت هم‌جنس بودن باشد و خواه تناسب آن‌ها

از جهت مشابهت یا تضمن و ملازمت باشد» (همایی، ۱۳۸۹: ۱۶۸) از نمونه‌های مراعات نظیر در این متن: «تمبک‌ها زده شدند و نای‌ها به صدا درآمدند و گاودمب‌ها به بانگ درآمدند» (یادگار زیران، ۱۳۹۲: ۲۰). تمبک، نای، صدا و گاودمب بایکدیگر مراعات نظیر دارند و همگی با صدا در ارتباط هستند.

مقدم آوردن فعل بر فاعل و مفعول: «شنیدم که شما خدایگان این دین ویژه مزدیسنايي را از اورمزد پذیرفتند، اگر از آن باز نایستید آن‌گاه، از آن بر ما زیان و دشواری گران می‌تواند باشد» (همان: ۱۶). «و بیدرفش جادوگر و نامخواست هزاران نامه را پذیرفتند و به گشتاسب شاه نماز بردند و رفتند» (همان: ۱۸).

شروع جمله با حرف اضافه پس، به، اگر: «به نامه چنین نوشته شده بود که: شنیدم که شما خدایگان این دین ویژه مزدیسنايي را از اورمزد پذیرفتند» (همان: ۱۶). «و آن تهم سپاه‌دنیو، زیریر، فرمان داد نامه را این‌گونه پاسخ داد» (همان: ۱۷). «پس گشتاسب‌شاه به زیریر برادر فرمان داد که خیمه زن تا ایرانیان نیز خیمه زنند» (همان: ۲۰). «پس زیریر از گردونه بیرون آمد، خیمه زد» (همان: ۲۲). بسامد جملاتی که با پس شروع می‌شود در این مورد بسیار بالاست.

تشبیهات دوگانه (اضافی و وصفی) در ساختار یک گروه اسمی: این مورد در کتاب‌های بلاغی و بدیع سنتی تحت عنوان تشبیه دسته‌بندی می‌شود؛ اما در یک دسته‌بندی می‌توان گفت که «به‌کارگیری دو تشبیه اضافی و وصفی در قالب یک گروه اسمی است، برای یک مشبه، دو مشبه‌به آورده می‌شود و می‌توان آن را نوع هنرمندانه‌تری از تشبیه جمع (مانند کردن یک چیز به چند چیز) دانست. ساختار این نوع تشبیه به این شکل است: (مضاف) مشبه‌به + نقش نمای اضافه + مشبه (مضاف‌الیه) + نقش نمای اضافه + صفت» (حاجی‌پورو محمودی: ۱۳۹۶: ۱۰۵). «این اسب آهنین سمب، باره زیریر را زین سازند و بیدرفش جادوگر برنشینند و به دست فراز ستاند و آن ژوبین

افسون کرده دیوان اندر دوزخ را که به خشم و زهر ساخته شده و با آب گناه درست شده بود. اندر رزم شتابد و بیند که بستور کارزار چه نیکو کند، نیارد پیش فراز شود، پنهان از پس فراز رود» (یادگار زیربان ۱۳۹۲: ۳۷).

جمله‌های فعلی: «پس بر شما بررسیم و خوید خوریم و خشک سوزانیم و چهارپای و دو پای از کشور برده گیریم» (همان: ۲۶). «او را هم یل اسفندیار گیرد، از او دستی و پای و گوشی برد و از او چشمی به آتش سوزاند و او را بر بریده دم خری به شهر خویش بازفرستاد» (همان).

اختصار: در یادگار زیربان، اختصار با پشت سرهم آوردن افعال و ادامه دادن جمله با فاعلی که مرجع تمام افعال است، همراه می‌شود. این اختصار به نوشته سرعت می‌بخشد. «و آن‌گاه شما را به بندگران و دشواری کار فرماییم» (همان: ۱۶). «ابراهیم نامه را مهر کرد و بیدرفش جادوگر و نامخواست هزاران نامه را پذیرفتند و به گشتاسب شاه، نماز بردند و رفتند» (همان: ۱۸).

اطناب، تکرار و تضاد: هرگاه درباره جنگ سخن به میان می‌آید کلام به اطناب کشیده تا اهمیت موضوع نشان داده شود و بکار رفتن تکرار و مترادف به این اطناب کمک کرده است. سه مقوله اطناب، تکرار و تضاد هم‌زمان بسامد بالایی در متن دارند و به همین دلیل ما آن را در یک عنوان ذکر کرده‌ایم. «پس گشتاسب شاه به زیر برادر فرمان داد که فرمان ده بر فراز کوهسارها و کوه بلند آتش بیفروزند و کشور را آگاه کن و پیام‌آوران آگاهی دهند که جز مغ مردان که آب و آتش بهرام را می‌ستایند و نگاهبانی می‌کنند، از ده ساله تا هشتاد ساله، هیچ مردی به خانه خویش نماند ایدون کند که ماه دیگر به دربار گشتاسب شاه آید» (همان: ۱۹).

نمونه‌ای از تکرار در متن: «پهلوان به پهلوان، گراز به گراز، بس مادر با پسر، بی‌پسر، بس پسر، بی‌پدر و بس پدر، بی‌پسر بس برادر بی‌برادر و بس زن شوی‌دار بی‌شوی شوند» (همان: ۲۵).

جملات وصفی: «و اگر من به فرّه اورمزد و دین مزدیسنان و جان برادر سوگند نخوردمی، پس با این دو تیغ، شمشیر و کارد سرت بریدمی» (همان: ۲۷). «این گیسو و ریش بهنجارت را با دها آشفته کرده‌اند و تن پاکیزه‌ات را اسبان پایمال کرده‌اند و خاک به گریبانت نشسته است» (همان: ۳۵).

اغراق: «آن ژوبین افسون کرده دیوان اندر دوزخ را که به خشم و زهرساخته و با آب گناه درست شده بود اندر رزم شتابد و بیند که بستور کارزار چه نیکو کند نیارد پیش فراز شود، پنهان از پس فراز رود» (همان: ۳۷).

کهن‌گرایی: یادگار زیربان اثری باستانی است و طبیعی است که کلمات کهن و قدیمی که عموماً امروزه استفاده نمی‌شود، در آن وجود داشته باشد. «آنان اندر شدند و به گشتاسب شاه نماز بردند و نامه را دادند» (همان: ۱۵). «و کشور را آگاه کن و پیام‌آوران آگاهی دهند که جز مغ مردان که آب و آتش بهرام را می‌ستایند و نگاهبانی می‌کنند» (همان: ۲۰).

۳. نتیجه‌گیری

در این پژوهش دو اثر حماسی ترانه رلان و یادگار زیربان که از نظر مفهومی اشتراکات زیادی دارند، از دو فرهنگ مختلف، مورد بررسی و پژوهش قرار گرفتند. در ابتدا به صورت مختصر به معرفی کتاب‌های ترانه رلان و یادگار زیربان و بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو اثر پرداخته‌ایم و در این بررسی نتایج زیر به دست آمد:

۱. این دو داستان با وجود اختلاف‌های فرهنگی و ملی که دارند از نظر مفاهیم جهان‌شمولی مانند عشق به وطن و پاسداری از آن، بر شرافت و ارزش‌های دینی خود پایبند هستند. دو قهرمان با وفاداری به کشور، دین و پادشاه، جان خود را فدا می‌کنند.

۲. در ترانه رلان واژگان و مفاهیمی که به رسالت رلان و افرادش تأکید دارند بسیار زیاد است؛ مفاهیمی که بیشترین بسامد را داشته‌اند شامل واژگانی است که به مسئله و وضعیت روحی و حتی آیین جنگجویان پرداخته است. دومین مفهوم پر بسامد، مفاهیم دینی است و مددها و دعاهایی که رلان و همراهانش به درگاه خداوند مکرراً انجام می‌دهند. یکی دیگر از مفاهیم مورد بحث اثر، مرگان‌دیشی و توجه به سرنوشت و اعمال خارق عادت مانند پیشگویی و جادوگری است که از نمودهای اعتقاد به ماورا الطبیعیه می‌باشد. در هردو داستان مرگ، پیشگویی، اعتقاد به جادوگری و تسلیم شدن در برابر اراده الهی و به‌طور کلی تقدیرگرایی تجلی پررنگی دارد «قضای الهی می‌تواند همچون سدّی حواس آدمی را احاطه کند و بدون اینکه به چشم آید، شناخت آدمی را زایل کند» (جلیلی و مختاری، ۱۴۰۳: ۹۶-۱۲۱)، چیزی که ایرانیان همواره به آن اعتقاد داشتند.

۳. در بخش چهارم مقاله به بررسی دستوری و بلاغی این آثار در باب اغراق، تشبیه، تشخیص، کهن‌گرایی، صفت‌های عددی، کنایات، تعبیرات کنایی، مقدم آوردن فعل بر فاعل و مفعول و غیره پرداختیم. در مقایسه بلاغی بین این دو اثر به این نتیجه رسیدیم که یادگار زیران از نظر بلاغی از غنای بیشتری برخوردار است. توصیفات، به‌ویژه توصیفات که درباره قهرمانان و نبرد آنان آمده است حالت نمایشی و تصویرآفرینی دارد.

۴. ترانه رلان به دلیل خاستگاه غیرمکتوبی (شفاهی) که دارد و همچنین ترجمه شدن از زبان فرانسه، که باعث کمتر شدن زیبایی‌های ادبی آن شده، از غنای ادبی کمتری نسبت به یادگار زیران برخوردار است. به عبارتی، گرچه یادگار زیران هم متنی ترجمه شده است؛ اما از غنای ادبی و بلاغی بیشتری نسبت به ترانه رلان برخوردار است زیرا ریشه‌های ایرانی دارد.

کتاب‌شناسی

الف: کتاب‌ها

- (۱) پورنامداریان، تقی (۱۳۶۷)، *رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی*، تهران: علمی و فرهنگی.
- (۲) *ترانه رلان (منظومه حماسی دلاوران سلحشور قرن یازدهم هجری)*
اثر منظوم در ادبیات قرون وسطای فرانسه (۱۳۸۳)، ترجمه فریده مهدوی دامغانی، تهران: تیر.
- (۳) تفضلی، احمد (۱۳۷۵)، *تاریخ ادبیات پیش از اسلام*، به کوشش ژاله آموزگار، چاپ سوم، تهران: سخن.
- (۴) (۱۳۸۷)، *جامعه ساسانی: ارتشتاران، دبیران، دهقانان*، ترجمه مهرداد قدرت دیزجی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- (۵) خالقی‌مطلق، جلال (۱۳۹۹)، «*فردوسی و شاهنامه‌سرایی (برگزیده مقالات دانشنامه زبان و ادب فارسی به سرپرستی اسماعیل سعادت)*»، جلد اول، تهران: سخن.
- (۶) فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۸) *دستورمفصل امروز*، چاپ سوم، تهران: سخن
- (۷) ماهیار نوایی، یحیی (۱۳۷۴)، *یادگار زیربان*، تهران: اساطیر.
- (۸) نولدکه، تئودور (۱۳۶۴)، *حماسه ملی ایران*، ترجمه بزرگ علوی، تهران: سپهر.
- (۹) *یادگار زیربان: متنی حماسی از دوران کهن (۱۳۹۲)*، برگردان: ژاله آموزگار، تهران: معین.

ب: مقاله‌ها

- (۱) بهار، محمد تقی (۱۳۱۴)، «یادگار زریران یا شاهنامه گشتاسپ - حماسه ملی ایران قدیم»، مجله تعلیم و تربیت، سال پنجم، شماره ۳، صص ۱۱۳-۱۲۰.
- (۲) حاجی پور، میثم و محمودی، عنایت‌الله (۱۳۹۶)، «نگاهی نو با ساختار تشبیهات اشافی و وصفی با تاکید بر اشعار حافظ»، دو فصل نامه علمی - پژوهشی مطالعات زبانی و بلاغی، سال هشتم، شماره ۱۶، صص ۸۵-۱۱۰.
- (۳) راشد محصل، محمد تقی (۱۳۶۷)، «درباره حماسه زریر»، مجله فرهنگ شماره ۳ و ۲، صص ۴۵۷-۴۹۴.
- (۴) جلیلی ایرانی، رباب و مختاری، مسروره (۱۴۰۳)، «سلب فراست در اندیشه مولوی»، فصل نامه بین‌المللی مطالعات زبان فارسی (شفای دل سابق)، دوره ۶، شماره ۱۵، صص ۹۶-۱۲۱.
- (۵) رحیمی، آسو، کوشش شبستری، رحیم (۱۴۰۳)، «بررسی نمودهای تحولات زبانی و بلاغی در شعر تغزلی معاصر از سنت تا مدرنیته»، فصل نامه بین‌المللی مطالعات زبان فارسی (شفای دل سابق)، دوره ۷، شماره ۱۸، صص ۹۶-۱۲۱.
- (۶) عناصری، جابر (۱۳۶۴)، «یادگار زریران رزم‌نامه زریر» زرین جوشن - جانفشان بهدینان وشه‌سوار مزدیسنان». نشریه چیستا، شماره ۲۱، صص ۲۲-۳۷.
- (۷) قربانی، نسرین (۱۴۰۳)، «از قافیه تا نحو حماسی در شاهنامه بر پایه قافیه‌های «نام» و «کام»، فصل نامه بین‌المللی مطالعات زبان فارسی (شفای دل سابق)، دوره ۷، شماره ۱۷، صص ۹۲-۱۱۵.

- (۸) کمالی مقدم، حمید و حیدری، حسن (۱۴۰۳)، «*تحلیل نحوی سبک نثر در داستان‌های جلال آل احمد*»، فصل‌نامه مطالعات زبان فارسی (شفای دل سابق)، دوره ۷، شماره ۱۸، صص ۱۲۲-۱۵۴.
- (۹) مجتبیایی، سیدفتح‌الله، امامی، علیرضا و طهماسبی گرکانی، عاطفه (۱۴۰۱)، «*کارکردهای زبانی و بلاغی در اشعار انوری*»، فصل‌نامه مطالعات زبانی و بلاغی، سال ۱۳، شماره ۳۰، صص ۲۴۷-۲۶۸.